

Geloof en politiek (4)

Moraal kan ook zonder religie

MARIJKE LINTHORST

Er gaan, ook binnen de PvdA, steeds meer stemmen op om het geloof een grotere plaats te geven in het publieke domein. Zo hekelde Thijs Wöltgens op een wbs-conferentie over geloof en politiek de 'verbanning van het geloof naar het privé-domein'. In de optiek van Wöltgens is een geloofsbeleving achter de voordeur voor een katholiek een geamputeerde geloofsbeleving. Elders in deze s&D bepleit ook Job Cohen een grotere rol voor religie in het publieke domein. Voor dit pleidooi heeft hij een aantal argumenten.

In tegenstelling tot wat velen verwachtten is volgens Cohen religie in de 21ste eeuw (opnieuw) een politieke factor van formaat. Dit betekent dat de sociaal-democratie een relatie met de religie moet aangaan. Er zijn volgens hem ook inhoudelijk goede redenen om dat te doen.

Aanhangers van christendom, islam en andere godsdiensten hebben vaak een morele agenda, zoals kritiek op porno en de commercialisering van het bestaan, die ons een spiegel voor kan houden. Bovendien hebben de begrippen solidariteit en gerechtigheid die binnen de sociaal-democratie richtinggevend zijn, even zovele religieuze connotaties. Volgens Cohen is het tijd om te erkennen dat religies partners zijn in het streven naar een rechtvaardiger samenleving en moeten wij kerken en religieuze groeperingen

Over de auteur Marijke Linthorst is Eerste-Kamerlid voor de PvdA en redacteur van s&D

de ruimte geven om zich in het publieke domein 'te manifesteren en actief deel te nemen aan het publieke debat.' Ik vraag me af wat ik me bij een dergelijke manifestatie moet voorstellen. Het lijkt me dat dit meer moet behelzen dan de vrijheid om zichtbare gebedshuizen te bouwen, of een hoofddoek te dragen, want die vrijheden zijn al lang gemeengoed. Mogen religieuze groeperingen bijvoorbeeld manifest uitdragen dat zij voor invoering van het islamitische strafrecht zijn (zoals in Canada daadwerkelijk is voorgesteld) of gaat dat te ver?

Cohen stelt terecht dat naarmate de samenleving er niet in slaagt een aansprekend perspectief te bieden, religies terrein zullen winnen. Om dat aansprekende perspectief weer te ontwikkelen is een morele herijking van onze inspiratiebronnen nodig. Op deze punten ben ik het met hem eens. De weg die Cohen en anderen kiezen is om bij de religies te rade te gaan. Dat is een mogelijkheid. Maar je zou ook een andere route kunnen bewandelen: je zou je kunnen afvragen waar de — nieuwe — aantrekkingskracht van religies in zit en of dat misschien iets te maken zou kunnen hebben met wat we als samenleving hebben verwaarloosd? En als dat zo is, ligt het dan niet veel meer voor de hand om bij onszelf te rade te gaan en te bezien hoe we onze eigen morele agenda weer op orde kunnen krijgen?

Naar mijn oordeel ligt de aantrekkingskracht van religies vooral op drie punten: religies bie-

den saamhorigheid: je hoort ergens bij; religies hebben veelal uitgesproken morele uitgangspunten en religies zijn verbonden met rituelen. Dat zijn bij uitstek aspecten die in de seculiere, geïndividualiseerde samenleving de laatste decennia zijn verwaarloosd. Er is teveel aandacht geweest voor individuele ontplooiing en we hebben te weinig oog gehad voor wat gemeenschappelijk is, wat ons bindt, en hoe we daar uiting aan geven.

GEEN MONOPOLIE

Gemeenschappen, groepen, vormen een plaats waar mensen zich geborgen weten. Ze voorzien in elementaire zekerheden die mensen nodig hebben, zoals herkenbare waarden en normen. En daarnaast vormen groepen ook een plaats om verhalen door te geven en daarmee de inspiratiebronnen levend te houden. Het is, ook binnen de sociaal-democratie, lange tijd niet 'bon ton' geweest om prat te gaan op gedeelde waarden en gemeenschapszin. Het was omgeven met de sfeer van kleinburgerlijkheid, van eng nationalisme, waar wij toch allen wereldburgers wilden zijn. Maar mensen hebben er behoefte aan om te weten waar zij 'thuis' zijn. En als de samenleving hen die geborgenheid niet wil of kan geven, zoeken zij het elders, bijvoorbeeld in religies.

Een tweede aantrekkingskracht van religies ligt in de morele agenda. Uiteindelijk willen de meeste mensen toch voor iets 'groters' op de wereld zijn dan alleen maar (veel) geld verdienen. Je wilt iets betekenen. En iets betekenen doe je uiteindelijk altijd in relatie tot anderen. In onze huidige samenleving is dat inzicht een beetje ondergesneeuwd. Natuurlijk, de sterke sociale controle en de vanzelfsprekende onderwerping aan het gezag van de jaren vijftig waren ook niet alles. De grotere sociale mobiliteit en het toegenomen zelfbewustzijn zijn absoluut verworvenheden die we moeten koesteren. Maar we moeten erkennen dat we hierin misschien zijn doorgeslagen. Het is goed om voor jezelf op te kunnen komen, maar als dat het enige is ontbreekt er iets fundamenteels. Veel mensen

hebben er behoefte aan zich onderdeel te weten van een groter geheel. Dat geldt niet alleen voor het hier en nu, maar ook voor de plaats die je inneemt in de geschiedenis. Ook in dat opzicht voorzien religies in een behoefte.

Van een aantal rituelen is het gemis zo pijnlijk dat we wel gedwongen zijn daar zo snel mogelijk nieuwe vormen voor te vinden

Een derde punt waarop religies aantrekkingskracht uitoefenen zijn de rituelen waar religies mee verbonden zijn. Geen enkele samenleving kan zonder rituelen. Mensen hebben behoefte om belangrijke momenten in het bestaan, zoals geboorte, huwelijk en dood te markeren. In het verzuilde Nederland van na de Tweede Wereldoorlog waren deze rituelen ingebed in de eigen zuil. De geboorte van een kind werd gevierd met de doop. De doop van het kind betekende niet alleen dat het kind werd opgenomen in het geloof, maar ook in de geloofsgemeenschap. Dat had iets heel moois. Katholieke kinderen, bijvoorbeeld, kregen bij hun doop een peter en meter: twee volwassenen die zich — naast de ouders — in het bijzonder verantwoordelijk voelden voor het kind. Met de toenemende ontkerkelijkheid zijn ook deze rituelen verdwenen. Niet alleen de rituelen rond de geboorte, maar veel — zo niet alle — rituelen die belangrijke momenten in het menselijk bestaan markeren. Van een aantal van deze rituelen is het gemis zo pijnlijk dat we wel gedwongen zijn daar zo snel mogelijk nieuwe vormen voor te vinden. Bijvoorbeeld de rituelen rondom het overlijden van mensen. Mijn ouders behoorden tot de katholieke kerk. Toen zij overleden was er een uitvaart met 'alles er op en er aan'. Maar mijn oma was niet (meer) gelovig. Toen mijn opa overleed kon ze niet terugvalen op de kerk en ze was ook niet in staat om

zelf vorm te geven aan het afscheid. Het werd een treurige, en vooral zeer korte, bijeenkomst. Nooit is me het belang van rituelen zo duidelijk geworden als toen. Zonder uitvaartdienst is er ook geen gelegitimeerd moment om te rouwen en je verdriet te uiten.

Voor begrafenissen hebben niet-gelovigen inmiddels hun eigen vorm gevonden. De manier waarop uitvaartondernemingen inspelen op een ‘persoonlijk afscheid’ getuigt daar ook van. Maar ik denk dat er veel meer momenten in het menselijk bestaan zijn die het verdienen om voorbereid, besproken en gevierd te worden: de volwassenwording bijvoorbeeld. Dat wij daarbij inspiratie op kunnen doen bij religieuze rituelen lijkt mij vanzelfsprekend. Maar we moeten het niet aan de religies overlaten: saamhorigheid, moraal en rituelen zijn niet het monopolie van religies, maar zijn voor iedere samenleving van belang, ook voor een seculiere.

GRIEZELIGE GEVOLGEN

Het is niet alleen belangrijk voor een samenleving als zodanig om ook zelf na te denken over de vraag hoe je invulling geeft aan wat gemeenschappelijk is, het is ook *riskant* om dergelijke vragen over te laten aan religies. Religies hebben, naast hun — terecht — veelgeprezen positieve aspecten, ook minder mooie kanten. Op dit punt kiezen de voorstanders van een grotere rol voor religieuze gemeenschappen in het publieke debat hun voorbeelden nogal selectief. Waarom is er, als het om de morele agenda gaat, wel aandacht voor de kritiek op de commercialisering van het bestaan maar niet voor homohaar of de gelijkberechtiging van vrouwen? En kun je echt staande houden dat alle religies streven naar een rechtvaardiger samenleving? Of is zo'n rechtvaardiger samenleving afhankelijk van wat je onder rechtvaardigheid verstaat? Een tweede punt van zorg is dat veel religies een absolute levensovertuiging kennen, waar weinig ruimte is voor twijfel, en vaak nog minder voor twijfelaars. Als voorstanders van een grotere rol voor religieuze groeperingen in het publieke

domein aan ons vragen om ons te verplaatsen in de gelovige mag ook het omgekeerde worden gevraagd: gelovigen moeten zich ook kunnen verplaatsen in ongelovigen. Over het feit dat dit zeker niet binnen alle religies gemeengoed is wordt in de discussie wel erg luchtig heen gestapt. Maar het grootste risico ligt wat mij

Als gelovigen van een andere morele orde zijn dan niet-gelovigen dan is het risico niet denkbeeldig dat voor gelovigen ook andere, morele, wetten gelden

betreft in het gegeven dat ware gelovigen hun levensvisie meestal van een hogere orde achten dan de levensvisie van niet-gelovigen. Ik heb daar altijd moeite mee gehad.

De twijfel aan het geloof begon bij mij toen ik op school leerde dat ongelovigen niet in de hemel konden komen. Dat gold zelfs voor ongedoopte babies. Daarom mochten ook leken in noodsituaties een baby dopen. Dan was in ieder geval de toegang tot de hemel verzekerd. Ik vond dat oneerlijk. Doorslaggevend moest wat mij betreft zijn hoe je leefde en niet of je naar de kerk ging. Ik vond dat ook arrogant: wie kan bepalen wie er tot de ‘uitverkorenen’ behoort? Maar het is bovenal riskant. Want als gelovigen van een andere morele orde zijn dan niet-gelovigen dan is het risico niet denkbeeldig dat voor gelovigen ook andere, morele, wetten gelden. Op de eerder genoemde wbs-conferentie stelde Thijs Wöltgens dat er een hoger recht is, net zo goed als er een hogere waarheid is. Dat hogere recht en die hogere waarheid staan in zijn optiek boven het gelijk van de democratische meerderheid. Een dergelijk standpunt kan griezelige gevolgen hebben. Want zelfs als Wöltgens gelijk heeft is de vraag wie, en op welke gronden, bepaalt wat die hogere waarheid dan is. Zolang God zelf daar geen uitspraak

over komt doen vertrouw ik toch liever op de democratische meerderheid dan op de vertegenwoordigers van Zijn Woord.

AANKNOPINGSPUNTEN

Ik heb niets tegen religie. Integendeel, ik ben 'van huis uit' katholiek en heb daar goede herinneringen aan. Ik ben er ook zeer vóór dat gelovigen, individuen die in meerdere of mindere mate door hun religie gevormd en bepaald zijn, deelnemen aan het publieke debat. Maar ik zie geen enkele aanleiding om *vertegenwoordigers* van religies te vragen zich te mengen in het publieke debat omdat zij vertegenwoordigers van religies zijn. Zij staan moreel niet hoger dan mensen die niets met religie van doen hebben. Bovendien kunnen we er ons als samenleving niet zo gemakkelijk van af maken. We mogen het opstellen van een morele agenda niet afschuiven op religies, maar hebben ook zelf een morele agenda op te stellen en na te streven. Wat mij betreft zou de sociaal-democratie daar het voortouw in mogen nemen. Met de richtinggevende begrippen van de sociaal-democratie, zoals solidariteit en gerechtigheid, is niets mis. Maar deze begrippen bieden geen vanzelfsprekend perspectief meer. Voor een aansprekend perspectief is nodig die begrippen te plaatsen in de context van wat ons bindt. Want hoe kun je solidair zijn als je niet weet waarmee, hoe kun je trots zijn als je niet weet waarop? Een morele agenda moet dus gebaseerd zijn op een gevoelde gemeenschappelijkheid.

Hoe zou zo'n morele agenda er uit kunnen zien? Een eerste aanzet.

1. *Zorgvuldig beheer van collectieve goederen en middelen*

Als de overheid aan haar burgers een bijdrage vraagt om collectieve goederen en diensten te realiseren, dan moeten de burgers er op kunnen vertrouwen dat daar ook zuinig mee zal worden omgesprongen. Dat betekent dat fraude streng moet worden aangepakt en dat buitensporige

salarissen in de publieke en semi-publieke sector uit den boze zijn. Een dergelijke houding getuigt niet van te weinig oog voor de 'marktconforme' salarissen die nu eenmaal ook in de publieke sector nodig zijn of zelfs van kleinzielige jaloezie, maar van respect voor de mensen die deze middelen opbrengen. Alleen dan zullen mensen bereid blijven solidair te zijn en kan er ook weer iets van trots ontstaan op wat van ons allemaal is.

2. *Vertrouwen in en waardering voor de uitvoerende professionals*

De inzet van leerkrachten, verpleegkundigen, maatschappelijk werkers en andere professionals is in toenemende mate ingebed in een systeem van protocollen en controle. Dat doet vaak weinig recht aan de deskundigheid en de

We moeten ook betrokken willen blijven bij degenen die niet mee kunnen in de vaart der volkeren

liefde voor het vak van deze mensen. Maar bovendien verdwijnt daarmee uit het zicht dat de resultaten die zij nastreven — de ontwikkeling van een kind, het welbevinden van patiënten — maatschappelijke doelstellingen zijn. Voor het realiseren van die collectief gedeelde waarden verdienen de professionals onze steun. Zij kunnen daar niet alleen verantwoordelijk voor zijn.

3. *Bevorderen van invoelend vermogen (empathie)*

Geen enkele samenleving kan bestaan uit losse individuen die niets met elkaar van doen hebben. We zullen het samen moeten doen. Dat betekent dat we moeten willen weten wie onze medeburgers zijn en ons ook in hen willen verplaatsen. En dat impliceert dat er grenzen zijn aan de mate waarin mensen zich in opvoeding en onderwijs kunnen beperken tot de overdracht van uitsluitend de waarden van de eigen levensbeschouwing.

4. *Stimuleren van historisch besef*

Het besef dat mensen onderdeel van een geschiedenis en een toekomst zijn levert niet alleen meer begrip op voor hoe de samenleving geworden is zoals hij geworden is, maar kan ook bijdragen aan een noodzakelijk relativeringsvermogen. De wereld is er niet alleen voor ons, in het hier en nu, maar ook voor toekomstige generaties.

5. *Steun voor wie dat nodig heeft*

Steun is voor sociaal-democraten in het verleden teveel verbonden geweest met 'pamperen'. Maar dat betekent niet dat we ondersteuning moeten afzweren. Vaak kan steun er uit bestaan dat mensen worden aangesproken op de eigen verantwoordelijkheid en geholpen worden om hun leven weer op de rails te krijgen. Maar de werkelijkheid is óók dat sommige mensen het nooit alleen zullen redden en altijd bescherming of hulp nodig zullen hebben. Die moeten we dan

ook ruimhartig willen blijven geven. We moeten ook betrokken willen blijven bij degenen die niet mee kunnen in de vaart der volkeren.

6. *Het lefom 'nee' te zeggen tegen de markt*

Sommige natuurgebieden zijn te kostbaar om in handen van projectontwikkelaars te vallen; sommige diensten zijn zo essentieel dat zij voor iedereen beschikbaar moeten blijven en niet alleen voor de hoogste bidder. Met andere woorden: niet alles hoeft 'vermarkt' te worden, niet alles mag 'vermarkt' worden.

Het zijn geen schokkende uitgangspunten en ze moeten nader uitgewerkt in concrete onderwerpen en consequenties: wat houdt steun voor wie dat nodig heeft concreet in? Hoe voorzien we in empathie en historisch besef? Welke gevolgen heeft dat voor de vrijheid van het onderwijs? Maar ze bieden voldoende aanknopingspunten voor 'maatschappelijke zingeving' zonder dat daar een goddelijke boodschap voor nodig is.